

**ПО ВЪПРОСА ЗА ВЯРАТА В ПЪРВАТА БЪЛГАРСКА
КОНСТИТУЦИЯ**

Петя Неделева¹

Summary: The Issue of Religious Belief in the First Bulgarian Constitution

People in Bulgaria are very sensitive not only on the issue of their national independence, but also on the issue of religious freedom. That is one of the reasons why this issue has become subject-matter of the legislation under the first Bulgarian Constitution – the so called Tarnovo Constitution. The legal regulation regarding religious issues in the Third Bulgarian State is enshrined in the provisions of the Tarnovo Constitution, namely in its Chapter IX “Faith”. The regulation concerns some basic questions, such as: the leading role of Eastern Orthodoxy, the rights of other faiths, the faith of the first monarch and the relations between the Bulgarian Exarchate beyond state borders, and institutions within the Principality of Bulgaria.

Key words: Religious Freedom, Orthodoxy, Chapter IX “Faith”, Rights of Other Faiths, Tarnovo Constitution

Религиозните вярвания съпътстват от древността битието на хората. Това е начин да се обяснят факти, да се създадат и утвърдят норми и установят забрани. В името на религията са започвали конфликти и са сключвани договори. Духовно и светско съществуват заедно, трудно могат да бъдат отделени и си оказват взаимно влияние. Това се наблюдава и в средновековните закони, в които се смесват светски и духовни норми. След покръстването единната християнска религия консолидира населението в българската държава и е определяща за съхраняване на българската народност през периода на чуждо владичество заедно с езика, обичаите и културата. В средите на духовенството са най-образованите и уважавани лица, като техните функции не се изчерпват само с изповедта и богослужението, а имат важно място при решаването на спорове и взимат активно участие в обществения живот. Някои от радетелите за национална свобода са именно от тези среди, а срещите на тайните комитети често са провеждани в „свети места“².

¹ Д-р Петя Неделева е главен асистент по История на българската държава и право в НБУ и доцент в ПУ „Паисий Хилендарски“.

² Борбата за църковна независимост в края на XVIII и началото на XIX в. е поставена на законна основа от прокламираните от Гюлханския хатишериф гаранции за живота, честта и собствеността на поданиците на империята, както и прокламираното право на свобода на вероизповеданията в Турция – Ангелов, П., Саздов, Д., Стоянов, Ив. История на България 681 – 1944. Том първи. С., 2003, с. 526 и сл.

Уважението и почитта към религията и духовенството са основание представители на вероизповеданията да бъдат включени по право за членове на Учредителното народно събрание в Търново, а в приетия основен закон от 1879 г. – Търновската конституция, един от важните въпроси, предизвикал сериозни обсъждания, е този за вярата. За пръв председател на Учредителното Народно събрание и на Първото Велико Народно събрание е избран българският екзарх Антим I³.

В правната и историческа литература Търновската конституция единодушно е определена като една от най-напредничавите, прогресивни и демократични основни закони в Европа към момента на нейното създаване. Строителите на следосвобожденска България поставят основите на модерната конституционна държава. На основата на Търновската конституция се извършва преломната промяна от азиатското Средновековие и приобщаването към големите материални и духовни постижения на буржоазната епоха⁴. Доказателство са провъзгласените „народни правдини“, с които се очертава широк кръг от лични и политически права и свободи на гражданите⁵, осигуряващи тяхното спокойствие и благополучие⁶ – като се започне от личната неприкосновеност и частната собственост, премине се през неприкосновеността на жилището и тайната на кореспонденцията и се стигне до свободата на печата, на събранията, свободата на вероизповедание и др. В Търновската конституция са уредени редица важни въпроси за управлението на българската държава – правомощия на монарха, конституиране и правомощия на законодателната, изпълнителната и съдебната власт, бюджет и данъци, държавна и военна служба, образование и др. Заложените в първата българска конституция принципи носят духа на своето време, отразени са не само идеите на европейското просвещение, но и традиционните за българския народ принципи като свобода, хуманизъм, равнопоставеност, религиозна и етническа търпимост и толерантност. Конституционната уредба на вероизповеданията в Търновската конституция е в

³ Дневници на Първото Учредително народно събрание в Търново по изработването на българската конституция. Съкратени протоколи. С., 1890, с. 3; **Цацов, Б.** Архиереите на Българската православна църква. София, 2003.

⁴ Търновската конституция – «за и против». - Българските конституции и конституционни проекти. Състав.: **В. Методиев** и **Л. Стоянов.** ИК „Петър Берон“. С., 2003, с. 5.

⁵ **Близнашки, Г.** Търновската конституция: историческа съдба и съвременна проекция – В: 125 години от приемането на Търновската конституция. С., 2004 с. 142; **Дачева, П.** Свободата на вероизповеданията в Търновската конституция. – Правна мисъл, г. XXXXII, 2/2001, с. 71.

⁶ **Друмева, Е.** Конституционно право. С., 1998, с. XIV.

изпълнение на установените от Берлинския договор принципи за свобода на вероизповеданията, заложен в чл. 5 на договора⁷.

Регламентацията на отношенията църква-държава и принципите на международните договори за защита свободата на вероизповеданията намират своето естествено продължение и развитие в текстовете на Търновската конституция, в която е обособена специална Глава IX, озаглавена „За верата“⁸. Отделни текстове, уреждащи този въпрос, се съдържат и в други глави на основния закон - чл. 80 от раздела за свободата на печата⁹, чл. 83 за правото на сдружаване. В конституционната уредба на въпросите за изповеданията се срещат от една страна основополагащите демократични принципи на Търновската конституция, а от друга страна - сложните отношения между държавата и вероизповедните общности.

Разпоредбите на Глава IX от Търновската конституция са конституционна основа на статуса на вероизповеданията в следосвобожденска България¹⁰. Структурно Глава IX е повлияна от руските правни идеи, на базата на които е изработен руският проект за „Органически устав на Българското княжество“, а съдържанието – от Гръцката конституция от 1864 г., Сръбския органически устав от 1869 г. и конституцията на Румънското княжество от 1866 г.¹¹ В тях за господстваща вяра е определена източноправославната и е постановено, че князът и престолонаследникът трябва да са именно от тази вяра. Някои разпоредби на проекта за основен закон в областта на вероизповеданията предизвикват сериозни дискусии и търпят промени, други са приети без обсъждане от членовете на Учредителното събрание. Разгледани са в две последователни заседания на Учредителното събрание на 23 и 24 март 1879 г., което е отразено в Стенографските дневници¹². Три от шестте члена на глава IX са приети без

⁷ Целта е да бъде защитен интересът на неправославното малцинство, да се нормализира изострената етническа обстановка и да се ограничи влиянието на Русия на Балканите. Подобни идеи, предназначени за Сърбия и Румъния, са вписани в Парижкия договор от 1856 г., подписан след края на Кримската война.

⁸ Глава IX от Търновската конституция включва членове от 37 до 42, като е променена номерацията на членовете на първоначалния проект за Органически устав.

⁹ В чл. 80 е предвидено богослужебната и религиозна книжнина предварително да бъдат одобрявани от Светия Синод.

¹⁰ **Проданов, Н.** Опити за приемане на Закона за инославните и иновърните вероизповедания в изпълнение на чл. 42 от Търновската конституция. – De Jure. Официално издание на Юридическия факултет на ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий“. Бр. 1/ 2010. В. Търново, 2010, с. 51.

¹¹ **Дачева, П.** Цит. съч., с. 72.

¹² Дневници на Първото Учредително народно събрание в Търново, с. 123 – 141.

противоречия и са прилагани сравнително пълно през следващите десетилетия¹³. Такъв е чл. 40, който гласи, че християните от неправославно вероизповедание и друговерците се ползват от свобода на вероизповеданието, стига изпълнението на техните обреди да не нарушава съществуващите закони; чл. 41, според който по религиозни убеждения никой не може да избегне изпълнението на действащите закони; чл. 42 - църковните дела на християни от неправославно изповедание и на друговерци се управляват от техните духовни власти, но под надзора на надлежния министър в съответствие със законите. Без сериозни противоречия са приети текстовете, свързани с чл. 37 и чл. 38, които постановяват, че господстващата в българското Княжество вяра е православно-християнската от източно изповедание и определят вярата на българския монарх и неговото потомство. С разбиране е приет текстът на чл. 80 от ТК, който налага контрол върху издаваната богослужебна литература. Обсъждането на чл. 39, който регламентира отношенията между Българската православна църква и държавната власт, обхваща на епархиите и отношенията с Цариградската патриаршия, предизвиква продължителни дискусии и недоверие между светските и духовни представители¹⁴.

В разпоредбите на Глава IX от Търновската конституция няма текстове, уреждащи въпроса за църковната независимост. Основни термини при уредбата на материята в основния закон са „вяра“ и „свобода на вероизповеданието“. В понятието „свобода на вероизповеданието“ се включват „свобода на съвестта“ и „свобода на богослужението“¹⁵. Най-важните църковни въпроси на Третата българска държава се решават от върховния орган Светия Синод, а държавата упражнява контролни функции върху вероизповеданията чрез надлежния министър. В чл. 42 на Търновската конституция е предвидено управлението на религиозните дела да се ръководи от духовните власти на вероизповеданията според нормите на специално приет от Народното събрание устройствен закон, който нормира управлението, устройството и вътрешните работи на изповеданията.

Свободата на вероизповедание има определени граници в случаите, когато нейното реализиране би довело до нарушаване на „съществуващите закони“. В чл. 40

¹³ Петков, П. За един „мъртвороден“ член на Търновската конституция- De Jure. – Официално издание на ЮФ на ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий“, бр. 1/ 2010, с. 70 и сл.

¹⁴ Петков, П. За един „мъртвороден“ член на Търновската конституция, с. 80.

¹⁵ Вж. Киров, Ст. Правата на българските граждани. С., 1942, с. 48; Дачева, П. Цит. съч., с. 72. В съвременната теория дефиницията на понятието «вероизповедание» може да бъде намерена в решение на Конституционния съд №2 от 1998 г.

от Търновската конституция е залегнало задължението представителите на всички вероизповедания, включително и православните християни, да спазват законите на страната при изпълнение на своите обреди¹⁶.

Съществува противоречие в двата основни конституционни принципа при уредбата на вярата в текстовете на Търновската конституция¹⁷. От една страна в чл. 40 се гарантира религиозната свобода и правото както на българските поданици, така и на постоянно и временно пребиваващите чужденци, свободно да изповядват своята религия. От друга страна източното православие има господстващо положение в духовната област според чл. 37 от Конституцията. От принципа за свобода на вероизповеданията произтича правилото за еднаквото третиране от страна на държавата на всички вероизповедания, което противоречи на идеята за „господстващата религия“¹⁸. Обхватът на текста на чл. 40 е много изчерпателен и включва всички поданици на Княжеството, както и чужденците, които са както християни, православни или не, така и друговерци. „Свободата на вероизповеданията“ включва различни аспекти на понятието - право на избор на изповедание, право да се изповядват религиозни обреди и свободна организация на духовното общество¹⁹.

В Търновската конституция е направено уточнение, че посоченият широк кръг лица в чл. 40 могат свободно да изповядват своята вяра и изпълняват своите обреди, стига те „да не нарушават съществуващите закони“. ООН прокламира свобода на вероизповеданията едва през 1946 г. в чл. 18 от Всеобщата декларация за правата на човека²⁰, което показва колко напредничави и новаторски са идеите на Търновската конституция. Свободата на вероизповедание не може да бъде основание за нарушаване на действащото законодателство, което гарантира върховенството на закона и светския характер на българската държава. Правният егалитаризъм, първостепенната роля на закона и защитата на обществения ред намират място в императивната норма на чл. 41 от Търновската конституция, според който никой не може да отказва изпълнение на задължения, възложени от закона, по религиозни съображения.

¹⁶ Подобен текст има в чл. 57, ал. 3 на сега действащата българската конституция.

¹⁷ Проданов, Н. Цит. съч., с. 64.

¹⁸ Пак там, с. 64.

¹⁹ Киров, Ст. Цит. съч., с. 47.

²⁰ www.ohchr.org – официална страница на Всеобщата декларация за правата на човека, където може да бъде намерен пълния текст.

От друга страна, търновските законодатели поставят различните религии в българското княжество на неравнопоставена основа, тъй като по законодателен ред утвърждават лидерството на православно християнство. Независимо от либералния режим и свободата на вероизповеданията, в Търновската конституция има текст, който посочва водещата, традиционна религия в Княжеството. Според чл. 37 за господстваща религия в Княжество България е определена „православно-християнската от източно изповедание“. Трябва да се отбележи, че подобни текстове има в конституциите на Гърция и други балкански страни. Въпреки гарантираното равенство на религиите, утвърдено в чл. 40 от Търновската конституция, чл. 37 определя като господстваща религия християнската от източно-православно вероизповедание. Тази норма облагодетелства православно християнство, но не може да се разглежда отделно от останалите текстове на Глава IX²¹. Тя показва изключително важното място на православието в българската история²². Приемането на християнството по време на управлението на княз Борис I има сериозни вътрешнополитически, социални и международни последици за българската държава и повишава нейния авторитет на международната сцена, обединява вярванията и обичаите на различните етноси, укрепва държавния живот и централизацията на властта, определя религията на владетеля и пр.

Именно източното православие е традиционно разпространено в българските земи, което е показател за културно-историческата му роля и значение за българската държава. Възстановяването на българската държава след Руско-турската война е предшествано от успешното решаване на българския църковен въпрос и възстановяване на Българската екзархия през 1870 г., резултат на продължителна църковна борба, множество прошения до Високата порта, бунтове срещу гръцкото духовенство, Великденската акция от 3 април 1860 г., когато не е споменато името на цариградския патриарх при богослужение в църквата «Св. Стефан» и издаването на султанския ферман на 20 февруари 1870 г.

²¹ В първоначалния проект за органически устав на Княжество България е използван терминът «първенстваща религия», но терминът е заменен по време на дебатите в Учредителното събрание.

²² За ролята на православието и отношенията между държава и църква през различните исторически периоди вж. **Петрова, Г.** Църква и църковно право в Средновековна България. С., 2005; **Петрова, Г.** Отношенията между българската държава и българската православна църква през Средновековието. – Правна мисъл, 2000, №2; **Цанков, Ст.** Българската православна църква от Освобождението до наше време. – ГСУ-БФ, Т XVI, 1938/39; **Петков, П.** За развитието на отношенията между българската православна църква и държавната власт (878 - 1896). – В: Религия и църква в България. Социални и културни измерения в православието и неговите специфики в българските земи. С., 1999 и др.

Куртурно-историческата роля на източното православие в държавния живот на страната е една от причините, които налагат в Търновската конституция разпоредбата, според която „българският княз не може да изповядва никаква друга вяра, освен православната“. Въпреки прокламираната свобода на вероизповеданията, за българският владетел е предвидено ограничение на свободата на вероизповедание – той не е свободен в правото си да избира своята вяра. Идеята е първите владетели на следосвобожденска България, които са чужденци, да бъдат съпричастни с болшинството от българския народ и негови обединители²³. Мотивите за този текст в Търновската конституция са от политическо и морално естество. За да се избегне възможността за религиозни династически противопоставяния, българският монарх следва да е от лоното на „господстващата“ вяра – „православно-християнска от източно изповедание“.

В окончателния текст на Търновската конституция е предвидено изключение само за първия български княз (Батенберг), а с промените на Конституцията от 1893 г.²⁴ и за следващия владетел (Фердинанд), които принадлежат към католическото изповедание, както и за първия престолонаследник. Те могат да изповядват и друга вяра, освен православната. Необходимостта от промяна на чл. 38 води до изменение на Конституцията, което е реализирано през 1893 г. от IV Велико Народно събрание по установения в самата конституция ред²⁵. С изменението на чл. 38 от Конституцията съществено се променя възприетия от Учредителното Народно събрание в Търново принцип, съгласно който българският княз и потомството му не могат да изповядват друга вяра, освен православната. Само първият избран български княз, ако принадлежи към друга вяра, може да си остане в нея²⁶. С редакцията на чл. 38 изключението, което се допуска по отношение на тогава действащия български княз, се отнася и за първия престолонаследник²⁷. Прави се уточнението, че под „друга вяра“ следва да се разбира само „друго християнско изповедание“²⁸.

²³ Дачева, П. Цит. съч., с. 78.

²⁴ Промяната е заложена в «Закон за изменение на чл. 6, 38, 58, 59, 86, 114, 115, 125, 126, 139, 141 и 161 от конституцията» - Вж. Стенографски дневници на Четвъртото Велико народно събрание във велико Търново. С., 1893, с. 44 – 45; ДВ, бр. 6 (прит.) от 11. 01. 1893 г.

²⁵ Промените в Търновската конституция са разгледани от проф. В. Вълканов като „доработване“ на основния закон – вж. Вълканов, В. Търновската конституция в спор с времето. Варна, 2009, с. 35-47.

²⁶ Манолова, М. Търновската конституция. Увод, коментар, анализ на измененията и научна редакция от проф. Мария Манолова. С., 2009, с. 58 и сл.

²⁷ Пак там, с. 59.

²⁸ Дачева, П. Цит. съч., с. 78.

Изменението на чл. 38 от 1893 г. е мотивирано от стремежа за създаване на българска православна династия и е свързано с намерението на българския монарх Фердинанд I да сключи брак с Мария-Луиза Бурбон-Пармска. Тъй като е ревностна католичка, италианската принцеса поставя условие родените от брака с Фердинанд I деца да бъдат от католическо вероизповедание, което е отразено в промяната на Търновската конституция от 1893 г.²⁹ Натиск за редакция на чл. 38 оказва както папството, така и международните дипломатически среди³⁰. Противоречиви са мненията за ролята на Стефан Стамболов при предлагането и реализирането на тази редакция на конституцията – от улесняване брака на монарха до тайни спекулативни ходове, целящи изолация на българската монархическа династия³¹.

Изменението на чл. 38 предизвиква недоволството както на народните представители, така и на българското общество. Появяват се призови към българската студентска младеж в защита на Търновската конституция, а самото изменение се определя като опасна стъпка и „политическа погрешка“³². Някои от народните представители виждат в тази промяна не утвърждаване на българската владетелска династия, а поставянето ѝ на нетрайна основа и изолация, поради накърняване религиозните чувства на голяма част от българското население. Всичко това предопределя нетрайността на променения чл. 38 и само две години по-късно той губи своето значение.

Важно е да се отбележи, че още в отговорите на българските първенци на писмото-анкета, изпратено от името на княз Александър Дондуков – Корсаков за компетентността и структурата на органите на държавна власт и управление³³, има единодушие, че българският владетел и българската монархическа династия трябва да принадлежат към източноправославното вероизповедание³⁴. Това позволява да се установи историческа приемственост със съществуващата векове наред българска православна династия, което е в синхрон с идеалите на българския народ.

²⁹ ДВ, бр. 133 от 10. XII. 1893 г.

³⁰ **Владикин, Л.** История на Търновската конституция. С., 2012: <http://electronic-library.org/books/Book%200037.html>.

³¹ **Манолова, М.** Търновската конституция, с. 61 и сл.

³² **Манолова, М.** Търновската конституция, с. 59.

³³ Спомена за учредителното събрание от 1879 г. С., 1979, колектив, с. 27 и сл.

³⁴ **Манолова, М.** От временни правила към трайна конституционна уредба на България. Год. На СУ, ЮФ, т. 72, 1981, с. 70 – 72; **Манолова, М.** Търновската конституция, с. 59 и сл.

Въпросът за вероизповеданието на престолонаследника е поставен при откриването на Втората редовна сесия на VIII Обикновено народно събрание през 1895 г. В отговор на тронното слово, народните представители дават израз на желанието за покръстване на престолонаследника в източно православие с цел „сродяване“ на династията с българския народ³⁵. Тези цели са в синхрон и с желанието на Русия и поставените изисквания за признаване на българския княз Фердинанд³⁶. В отговор на народните представители и необходимостта от получаване на международно признание, княз Фердинанд приема идеята за „кръщение“ на престолонаследника³⁷ и официално обявява решението си с манифест³⁸.

С кръщаването на престолонаследника в православната вяра от руския император Николай II, променения през 1893 г. чл. 38 от Търновската конституция губи своето значение³⁹. Така текстът за вероизповеданието на престолонаследника отпада при следващата промяна на Търновската конституция от 1911 г.⁴⁰ Последица от акта е признаването на княз Фердинанд от Русия, а след това и от другите велики сили, което е сериозен успех за българската държава. Предложената през 1911 г. промяна на чл. 38 се приема от Народното събрание без дебати, тъй като регламентира фактическото положение⁴¹.

По отношение на вътрешното устройство и управление на църквата, Българската Екзархия се ръководи от Светия Синод, а догматически е част от „Вселенската Източна църква“ според чл. 39 от Търновската конституция. Текстът предизвиква сериозни дискусии при обсъждане в Учредителното събрание. Те са резултат преди всичко от това, че въпросът за запазване на църковното единство на българския народ се затруднява от политическото разпокъсване на българската държава⁴². Резултатът е несъвпадане територията на Княжеството, определена от Берлинския договор, с църковната област, в която влизат не само епархиите на Княжеството, но и останалите

³⁵ Дневници на VIII Обикновено народно събрание, II редовна сесия, с. 45. Вж. *Манолова, М.* Парламентарното управление в България. С., 2000, с. 53 и сл.

³⁶ *Манолова, М.* Парламентарното управление в България 1894 – 1912, с. 54; Доклад на парламентарната изпитателна комисия, назначена с решение на XVII Обикновено народно събрание, с. 154.

³⁷ Дневници на VIII Обикновено народно събрание, III редовна сесия, с. 206.

³⁸ Пак там, с. 467.

³⁹ По този въпрос вж. *Манолова, М.* Парламентарното управление в България..., с. 55.

⁴⁰ ДВ, бр. 149 от 11. VII. 1911 г.

⁴¹ Вж. Стенографски дневници на XIV Обикновено народно събрание, III РС, LXXXVI заседание, 5 февруари 1911 г., 2813 – 2814.

⁴² *Манолова, М.* Създаване на Търновската конституция. С., 1980, с. 151.

такива извън неговите предели. Това разминаване създава противоречия при обсъждане на текста както от Особеното съвещание при Второ отделение на Императорската канцелария в Петербург, така и в Учредителното събрание. В първоначалния проект разпоредбата е включена в чл. 66 и предвижда българската църква да се управлява от Светия Синод и от Министерство на външните работи и изповеданията⁴³. Предложеният текст е определен за неиздържан от религиозно гледище и не се разглежда от Особеното съвещание до окончателното изясняване на църковния въпрос в Княжеството. Политическата важност на въпроса за устройството на българската църква е важен с оглед бъдещото обединение на разделения от Берлинския договор български народ, част от който остава извън пределите на Княжеството. От друга страна се отчитат възможните усложнения, които могат да бъдат породени от противопоставянето на гръцката църква и несъгласието й българският църковен живот да бъде откъснат от зависимостта на Вселенската църковна власт.

След връщането на проекта в Княжеството, редактирането на текста е предоставено на Марин Дринов, който в конкретния случай се придържа към предвиденото по този въпрос в Берлинския договор⁴⁴. В синхрон с разпоредбите на чл. 62 на Берлинския договор и след редакцията на чл. 66 от проекта за основен закон (нов чл. 39), той е внесен за обсъждане от Учредителното събрание. По така внесен текст за управление на българската църква протичат оживени дискусии.⁴⁵ Основното противоречие е свързано с отношенията между българската църква и Екзархията, като мнението на православно духовенство в Събранието е, че свободното българско княжество трябва да има свободна независима църква, която не е подчинена на Екзархията, намираща се на територията на чужда страна⁴⁶.

Поставя се също въпросът дали декларираното единение с Вселенската патриаршия означава отказ от независимостта на Българската Екзархия или е само естествена догматическа връзка между тях. След продължителни разисквания мнозинството, доминирано от Петко Р. Славейков и Драган Цанков, налага окончателната редакция на чл. 39, който гласи: „Българското Княжество от църковна

⁴³ Козьменко, И. В. Петербургский проект Тырновской конституции 1879 года. Исторический Архив, т. IV. М., 1949, с. 265; Манолова, М. Цит. съч., с. 151.

⁴⁴ Манолова, М. Създаване на Тырновската конституция, с. 152 и сл.

⁴⁵ Дринов, М. Изработване на Българската конституция. – Гражданин, г. I, кн. V - VI, с. 349.

⁴⁶ Дневници на Първото Учредително народно събрание в Тырново по изработването на българската конституция. Съкратени протоколи. С., 1890, с. 127 – 130.

страна, като съставлява една неразделна част от българската църковна област, подчинява се на Св. Синод – Върховната духовна власт на Българската църква – където и да се намира тази власт. Чрез последната Княжеството съхранява единението си с Вселенската източна църква във всичко, що се отнася до догмите на вярата⁴⁷. Ораторите защитават тезата за националноохранителната функция на църквата в земите, населени с българско население, но останали извън територията на Княжеството. Представителите на новосформиращото се либерално мнозинство защитават тезата, че чрез така формулирания член 39 ще се гарантира единството на Българската православна църква⁴⁸. Предупрежденията на Григорий Доростолски, Климент Браницки, Марко Балабанов и други депутати, че по този начин се създават непреодолими пречки за самостоятелното управление и нормално функциониране на църквата в Княжеството, не са взети предвид. В резултат, приетият чл. 39 се оказва неприложим и блокира управлението на църковните дела в Княжеството – няма синодално и съборно управление, Светия Синод действа с прекъсвания, Високата порта не признава властта на БПЦ над земите извън територията на Българското Княжество⁴⁹. За вдигането на наложената през 1872 г. над Българската екзархия схизма се поставя условие да се ограничи територията на Българската екзархия до пределите на Княжеството⁵⁰.

Участващите в дискусиата духовни лица се обявяват категорично в подкрепа на пълна независимост на българската църква. Част от депутатите допускат зависимост от Екзархията само по отношение на догмите на вярата, но не и в административно отношение. При тази компромисна формулировка, варненският и преславски митрополит Симеон изрично заявява, че се съгласява с текста само при условие, че архиереите от Княжеството могат да вземат участие във върховното управление на българската църква⁵¹. След дълги дискусии и взаимни компромиси текстът за единството и управлението на българската църква е приет⁵² след като по въпроса са заявили свое становище П. Славеиков, Др. Цанков, К. Стоилов, М. Балабанов, митрополит Симеон и др. По време на дискусиите Сергей Лукианов прави уточнение,

⁴⁷ Търновска конституция, чл. 38 – В: Българските конституции и конституционни проекти. С., 2003. Съст. В. Методиев и Л. Стоянов, с. 28 -29.

⁴⁸ **Петков, П.** За един „мъртвороден“ член на Търновската конституция, с. 80.

⁴⁹ Вж. подробно по този въпрос **Петков, П.** Цит съч. с. 79-84.

⁵⁰ ЦДА, ф. 166, оп. 1, а.е. 58, л. 17; **Петков, П.** Цит. съч., с. 82.

⁵¹ Дневници на Първото Учредително народно събрание в Търново, с. 137.

⁵² Дневници на Първото Учредително народно събрание в Търново, с. 140.

че ще бъде приет специален църковен устав, в който подробно ще се „разпише“ как ще се управлява Княжеството в „църковно отношение“⁵³. Направени са промени във формулировката на чл. 39, като думата „началство“ се заменя с думата „власт“ и като олицетворение на върховната власт на българската църква е добавен „Светия Синод“⁵⁴.

Именно от Светия Синод се иска одобрение за издаваната богослужебна, догматическа и учебна религиозна литература, според чл. 80, за да бъдат спазени църковните канони. Текстът на чл. 80 не е включен в първоначалния руски проект за основен закон на Княжеството, а е внесен в Учредителното събрание от митрополит Мелетий на 27 март 1879 г. и е подкрепен от 10 народни представители. Предложението гласи: „Съчинения от духовно и догматическо съдържание, Св. Писание и богослужебните книги само с предварително одобрение на Св. Синод могат да се печатат и разпростират“⁵⁵ и предизвиква бурна реакция в Събранието. В тази връзка Каравелов казва: „Където има цензура, там атеизмът се разпростира и там стават революции, а там, където няма цензура, хората са повече религиозни. Аз това мога да ви кажа, че цензурата беше един от най-главните фактори, които произведоха французката революция“⁵⁶. В защита на предложението митрополит Мелетий заявява, че „Черквата има право да разглежда храната, която трябва да даде на чадата си. За това събори са ставали.“⁵⁷ Обсъжда се смисъла на израза „догматическо съдържание“ и възможността да бъде „повратно и разширително“ тълкуван⁵⁸. Приема се Светия Синод да налага цензура на духовните и църковни книги, но не и на научните и други книги, които нямат отношение към църквата и образованието.

След приключване на обсъжданията чл. 80 е приет с разбиране за неговата наложителност от народните представители. Неговият текст може да се разглежда като необходимо изключение от общото правило на чл. 79, който прокламира свобода на печата и забранява налагането на цензура върху него⁵⁹.

⁵³ Дневници на Първото Учредително народно събрание в Търново, с. 137.

⁵⁴ Дневници на Първото Учредително народно събрание в Търново, с. 138.

⁵⁵ Дневници на Първото Учредително народно събрание в Търново, с. 167.

⁵⁶ Дневници на Първото Учредително народно събрание в Търново, с. 168.

⁵⁷ Дневници на Първото Учредително народно събрание в Търново, с. 168.

⁵⁸ По време на дебатите П. Каравелов отбелязва, че под «догматическа литература» може да се разбира както богословско съчинение, така философско или дори от областта на физиката - Дневници на Първото Учредително народно събрание в Търново, с. 168.

⁵⁹ Конституции и конституционни проекти..., с. 32.

По време на дебатите в Учредителното народно събрание по член 39 от Търновската конституция, е внесено предложение от шестима народни представители за включване на текст, който гласи: „Прозелтизмът⁶⁰ се запрещава“⁶¹. Предложението на народните представители е докладвано от ръководещият заседанието Петко Каравелов. В отговор се изказва Петко Р. Славейков, който заявява, че прозелтизмът не е страшен за вярата, той е анахронизъм и ще бъде унижение, ако такава разпоредба се включи в българската конституция⁶². Това би показало, че традиционната вяра е в опасност и Конституцията трябва да я пази, което не отговаря на истината. След изказването на Славейков предложението за приемане на такъв текст е отхвърлено⁶³.

Въпросът за вярата е важен за българската държава поради факта, че някои съществени въпроси на гражданското право традиционно са под юрисдикцията на религиозната власт. Такива са въпросите от областта на семейното право – бракът, който се сключва и разтрогва според правилата на всяко вероизповедание, които се допълват от обичайните норми⁶⁴. Духовната власт е компетентна по този въпрос до 1945 г., когато режимът е уеднаквен от общите правила на гражданския брак⁶⁵. Особено болезнен в тази връзка е въпросът за смесените бракове, които не са изключение в българските земи. Към 1927 г. в България по данни на Светия Синод без брак, в семейно съжителство, живеят над 15 000 двойки⁶⁶ с тенденция към увеличаване във времето, като десет години по-късно двойките вече са 20 000⁶⁷. Значителна част от тези двойки са от различно вероизповедание⁶⁸. В някои случаи, за да сключат брак, лицата от различно вероизповедание предприемат действия, които са в противоречие с техните

⁶⁰ *Прозелтизм* - течение в религията, което се стреми да разпространи и разпростре своето учение и да привлече, т.е. да обърне в лоното на своята вяра, хора извън паството. Прозелитите са хора новообръщеници в учението и вярата и като такива са горещо предани ученици, съмишленици и борци за новата вяра.

⁶¹ Подобно предложение има в рапорта на 15-членната комисия по основните начала на Конституцията, представена в заседанието от 21 март 1879 г. – Дневници на Първото Учредително народно събрание в Търново, с. 97.

⁶² За една от най-известните фигури в Учредителното Народно събрание в Търново – Петко Р. Славейков, вж. **Георгиев, Г.** Ораторът на Учредителното събрание (Петко Р. Славейков) – Сборник 100 години от създаването на Търновската конституция. С., 1986, с. 87 – 94.

⁶³ Дневници на Първото Учредително народно събрание в Търново, с. 140.

⁶⁴ **Цанкова, Ц.** Търновската конституция и еволюцията на семейното право – В: 125 години от приемането на Търновската конституция. Сборник с доклади от научна конференция. С., 2004, с. 83.

⁶⁵ Наредба-закон за брака- ДВ., бр. 108 от 12. 05. 1945 г.

⁶⁶ **Въргов, Хр.** Брак и развод (Граждански брак и гражданско правосъдие по брачните въпроси и спорове). С., 1927, с. 55; **Проданов, Н.** Цит. съч., с. 64.

⁶⁷ **Цанков, Ст.** Българската православна църква..., с. 249.

⁶⁸ **Проданов, Н.** Цит. съч., с. 64.

вътрешни убеждения и религиозна принадлежност⁶⁹. Влиянието на православно християнство може да се установи и от календара на официалните празници, повечето от които са православно-християнски като Рождество Христово, Възкресение Христово и др.

Търновската конституция регламентира в чл. 42 управлението на християните от неправославно вероизповедание и на другOVERците. Управлението се извършва от техните духовни власти под надзора на изпълнителната власт в лицето на министъра на външните работи и изповеданията съгласно специално приет закон. В изпълнение на чл. 42 от Търновската конституция се правят неколкократно неуспешни опити за приемане на Закон за инославните и иноверните вероизповедания – през 1909 г., 1914 г., 1934 г.⁷⁰ Първият опит нормативно да се уреди материята е от 1909 г. Законопроектът носи официалното наименование „Законопроект за вероизповеданията в Царство България“ и има за цел да уреди правното положение на инославните и иноверните изповедания в България. Законопроектът се състои от десет глави и петдесет и три члена, в които са възпроизведени текстове на Търновската конституция⁷¹. Неговото създаване се свързва с обявяване Независимостта на България и последвалите българо-турски споразумения. Законопроектът е внесен в Народното събрание, но не е обсъждат в пленарно заседание поради оказан натиск. Следващият законопроект от 1914 г. носи наименованието „Закон за верите в Царството“. Идеята за създаване на комисия с представители на различните вероизповедания за изработване на законопроекта не се реализира. Сформирана е работна група от представители на различни министерства, но не се стига до изготвянето на текст, подходящ за обсъждане в Народното събрание. През 1934-1935 г. отново е съставена комисия за изготвяне на проектозакон за иноверните и инославните вероизповедания в държавата⁷². През 1935 г. е изготвен проект за наредба-закон на министъра на външните работи и изповеданията, придружен от мотиви, които са изпратени за мнение на

⁶⁹ Пример за това е бащата на известния български поет Валери Петров – Нисим Меворах, който избира да склучи брак с жена от източното православие, като за целта и двамата приемат протестантството – вж. **Добчев, П., Ал. Джеров и Д. Богданова.** Еврейски имена в българската юридическа наука. С., 2006, с. 75.

⁷⁰ Повече за опитите за приемането на такъв закон вж. **Проданов, Н.** Опити за приемане на Закон ..., с. 52-65; **Цанков, Ст.** Българската православна църква...с. 158; **Елдъров, Св.** Католиците в България 1878 – 1989. Историческо изследване. С., 2002, с. 389-390.

⁷¹ ЦДА, ф. 166к, оп. 1, а.е. 1128, л. 1а; **Проданов, Н.** Цит. съч., с. 52.

⁷² ЦДА, ф. 166к, оп. 1, а.е. 605. **Проданов, Н.** Цит. съч., с. 55 - 65.

вероизповедните общности. Въпреки направените промени с цел унифициране и усъвършенстване на правилата, и този опит за създаване на закон не е успешен.

Още през 1880 г. са приети Привременни правила за духовното управление на християни, мохамедани и израилтяни в Княжество България⁷³. Тези Правила имат устройствен характер и са свързани с уредбата на стопански и финансови въпроси, църковно устройство, управление и др. Привременните правила са подчинени на принципа за автономия на вероизповеданията, изразяващ се в тяхното право самостоятелно да вземат решения по въпроси за вътрешното устройство, йерархия, устави, приходи и разходи. Правилата са подчинени на принципа за религиозна търпимост и верска толерантност между трите големи вероизповедания в страната⁷⁴.

С възстановяването на Българската екзархия⁷⁵ възниква необходимост от вътрешноустройствени правила. За целта през 1871 г. на Църковно-народен събор в Цариград е изработен Устав за управлението на Българската Екзархия. Уставът има 134 члена, разделени в три дяла. Първият дял съдържа правила относно избора на екзарх, членове на Светия Синод, Екзархийски съвет, епархийски съвети, енорийски свещеници и др. Втората част включва правата и задълженията на централните и местни екзархийски органи. Те са компетентни не само по вероизповедни и догматични въпроси, а също се грижат за училищата, образованието и просветата и контролират извършваните при тяхната дейност приходи и разходи. Компетентни са при сключване и прекратяване на годеж и брак, заверяване на дарения и завещания и др. Третата част е свързана с църковните приходи и разходи, върху които се извършва строг контрол, като част от приходите се отделят за подпомагане на училища и социални заведения⁷⁶. Залегналата в Устава синодална форма на управление е обичайна за Гръцката, Румънската, Руската и Сръбската църква.

През 1883 г. Държавният съвет изработва Екзархийски устав, приспособен в Княжеството, който се прилага до 1895 г.⁷⁷. Уставът е одобрен от Светия Синод и е

⁷³ ДВ бр. 56/9. VII. 1880 г.

⁷⁴ Дачева, П. Цит. съч., с. 78.

⁷⁵ През 1870 г. с издаването на ферман от султан Абдул Азис се създава отделна самостоятелна българска църква начело с Екзарх, с център в Цариград. Този акт представлява формално признаване на българската народност в Османската империя и е първа победа по пътя за признаване на българска нация. – Калинова, Ел. Цит. съч., с. 73.

⁷⁶ Устав за управлението на българската екзархия. Цариград, 1870.

⁷⁷ За Екзархийския устав вж. Въргов, Хр. Конституцията на Българската православна църква (История и развой на Екзархийския устав) 1871 – 1921. С., 1921.

приет от Народното събрание⁷⁸. Нов Екзархийски устав е приет през 1895 г.⁷⁹, като в него не са включени норми, уреждащи въпросите от областта на семейното право. Тези въпроси са допълнени през 1897 г. със специален „Закон за прибавяне на част VI към Екзархийския устав, приспособен в Княжеството, и изменение и допълнение на някои членове от същия устав“⁸⁰.

Подобен правен акт за мюсюлманското вероизповедание е приетият през 1919 г. Устав за духовното устройство и управление на мюсюлманите в Царство България⁸¹. Уставът има всеобхватен характер и включва в цялостен вид правата, предоставени на мюсюлманската общност от Берлинския договор, Търновската конституция, Привременните правила за духовно управление, както и някои от договореностите в двустранните спогодби, подписани от България и Турция. В Устава се регламентира свободата на вероизповедание за мюсюлманите, като се прави уточнение, че се касае както за мюсюлмани – български граждани, така и за чужденци. Упражняването на това право има своите ограничения в две насоки – да не се нарушават действащите закони и нормите на устава⁸². В Устава са разработени подробно всички механизми за управление на мюсюлманските религиозни учреждения. Посочени са начините за функциониране и управление на мюфтийствата, мюсюлманските вероизповедни общности и настоятелства. Правата и задълженията, които намират място в него, по своята същност съответстват на вече утвърдената традиция от постановленията от предходни устава за администриране на мюсюлманското вероизповедание. В административно и вероизповедно отношение мюсюлманите в Княжеството се управляват от Главното мюфтийство, мюфтийствата, мюфтийските наместничества и духовни съдилища⁸³.

В заключение следва да се отбележи, че българският народ е много чувствителен не само по въпроса за своята национална независимост, но и по въпроса за религиозната свобода. Това е и една от причините тази материя да намери уредба и в първата българска конституция – Търновската конституция. Регламентацията на вероизповеданията на Третата българска държава, залегнала в разпоредбите на

⁷⁸ ДВ, бр. 19 от 22. II. 1883 г.

⁷⁹ ДВ, бр. 23 от 30 януари 1895 г.

⁸⁰ ДВ, бр. 85/ 22 април 1897.

⁸¹ ДВ, бр. 65 от 26 юни 1919 г.

⁸² Дачева, П. Цит. съч., с. 78.

⁸³ Гюдуров, Д. Религиозната политика на България и мюсюлманите (1919 - 1925), с. 359 и сл.: <http://ebox.nbu.bg/pro/12%20Dimitar%20Giudurov%20+.pdf>.

Търновската конституция, е съсредоточена в Глава IX „За вярата“. Уредени са някои основни въпроси: водещото място на източното православие, правата на другите вероизповедания, вярата на първия монарх и отношенията между Българската Екзархия, оставаща извън държавните граници, и институциите вътре в Княжество България⁸⁴. Заложените в Търновската конституцията разпоредби, регламентиращи въпросите на вярата, са в синхрон с българските обичайни и религиозни традиции, както и с основополагащи принципи на международните договори. Интересно е, че независимо от коренно различните политико-идеологически, социални и обществени условия, основни принципи в Търновската конституция, свързани с вярата и религиозната свобода на гражданите, са запазени и в следващите конституции на България, което доказва нейната непреходност.

⁸⁴ Търновската конституция – «за и против» - Конституции и конституционни проекти. Състав.: **Методиев, В.**, др. , с. 6.